

Orhon ýazgylary

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Orhon ýazgylary ORHUN YAZITLARI

Orhun Yazıtları Göktürk (Köktürk) imparatorluğunun ünlü hükümdarı Bilge Kağan döneminden kalan yazılı taşlardır. Bu taşlar, hem maddî hem de manevi bakımdan Türk dili, kültürü ve tarihinin en değerli anıtlarıdır. “Türk” kelimesi, Türk milletinin adı olarak ilk defa bu bengü geçmektedir. Bunlar, Türk edebiyatının ilk şaheseri, Türk hitabet sanatının muhteşem örneği, Türk yazı dilinin ilk belgeleridir. Şüphesiz daha önceki dönemlerden kalma Türkçe metinler ve kitabeler de vardır.

Orhun Yazıtları (Orkun Bengü Taşları, Orkun Kitabeleri, Orkun Abideleri şeklinde de adlandırılır) bilinen ilk Türkçe yazılardır. Göktürkler’in dil ve edebiyatları konusunda Türkçe bilgi veren tek kaynak,

Moğolistan’da, Orkun Irmağı yakınında Koşo Tsaydam bölgesinde bulunan bu yazıtlarıdır. Kül Tigin Yazıtı 732 yılında, Bilge Kağan Yazıtı 735 yılında, Bilge Tonyukuk Yazıtları (iki tane yazıtı vardır) 720’li yıllarda (tam tarihi bilinmiyor) dikilmiştir.

Orkun Yazıtları bir çeşit siyasi hatırat, tarih ve beyanname niteliği taşımaktadır. Orkun Yazıtlarında ve Orkun-Yenisey bölgelerindeki çeşitli çağlara ait diğer yazılı belgelerde işlek bir nesir dili göze çarpar. Bu durum, Türkler arasında, Gök Türkler’den önce de bir okuma-yazma durumu olduğunu gösterir. Orkun yazıtları hitâbet üslubu ile yazılmıştır. Bilge Kağan’ın yeğeni Yollığ Tigin’in yazdığı Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında, Bilge Kağan, atalarının nasıl devlet kurduklarını, tahta geçtiği sırada devletin ne durumda olduğunu, kendisinin ne gibi önemli faaliyetlerde bulunduğunu, bir dereceye kadar millete hesap verir gibi, zaman zaman gururlu bir anlatımla ortaya koymuştur. Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarının önemli bir kısmı aynıdır. (Kül Tigin Yazıtı

güney yüzü Bilge Kağan Yazıtı kuzey yüzü, Kül Tigin Yazıtı doğu yüzü Bilge Kağan Yazıtı doğu yüzü)... Kül Tigin Yazıtının diğer bölümlerinde yine Bilge Kağan, Kül Tigin'in başarılı hizmetlerinden söz etmektedir. Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında adı geçmeyen Bilge Tonyukuk, kendi yazıtında Bilge Kağan'ın askeri başarılarında büyük rol oynadığını, yönetimde de yapıcı faaliyetlerde bulunduğunu anlatmaktadır...

■ Kül Tigin Yazıtı – Güney Yüzü

1.tengri teg tengride bolmış türük bilge kagan bu ödke olurtum sabımın tüketi eşidgil ulayu iniygünüm oqlanım biriki uguşum bodunum biriye şadapıt begler yıriya tarkat buyruk begler ...

2. tokuz oguz begleri bodunı bu sabımın edgüti eşid katıgdı tiñla ilgerü kün togsıkka birigerü kün ortısıñaru kurıgaru kün batsıkıña yırigaru tün ortusıñaru anta içreki bodun kop maña körür ança bodun

3. kop itdim ol amtı añıg yok türük kagan ötügen yış olursar ilte buñ yok ilgerü şantuñ yazıka tegi süledim taluyka kiçig tegmedim birigerü tokuz ersinke tegi süledim tüpütke kiçig tegmedim kurıgaru yinçü ögüz

4. keçe temir kapıgka tegi süledim yırigaru yir bayırku yiriñe tegi süledim bunça yirke tegi yorıtdım ötügen yışda yig idi yok ermiş il tutsık yir ötügen yış ermiş bu yirde olurup tabgaç bodun birle

5. tüzültüm altun kümüş işgiti kutay buñsuz ança birür tabgaç bodun sabı süçig agısı yımşak ermiş süçig sabın yemşak agın arıp ırak bodunug ança yagutir ermiş yagru kontukda kisre añıg bilig anta öyür ermiş

■ Türkiye Türkçesiyle

1. (Ben) Tanrı gibi, Tanrıdan olmuş Türk Bilge Kağan (ım). Bu devirde tahta geçtim. Sözlerimi tamamıyla işitin. Önce, siz erkek kardeşlerim, oğullarım, birleşik boyum, bütün soyum,

sağdaki Şadapıt beyleri, soldaki Tarkanlar ve onlara bağlı beyler, Otuz Tatar...

2. Dokuz Oğuz beyleri ve bütün halkı, bu sözlerimi iyice işitin (ve) adamakıllı dinleyin: İleride gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, bu (sınırlar) içindeki halklar hep bana bağlıdır. Bunca halkı

3. hep düzene soktum. Onlar şimdi (hiç de) kötü (durumda) değiller. Türk kağanı Ötüken dağlarında oturursa (ordan buraları yönetirse) memlekette sıkıntı olmaz. Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı, güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu sevk ettim, Tibet'e ulaşmama az kaldı. Batıda İnci (Sır Derya) ırmağını

4. geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku topraklarına kadar ordu sevk ettim. Bunca diyara kadar (ordularımı) yürüttüm. (Anladım ki) Ötüken dağlarından daha iyi bir yer asla yokmuş. İl tutacak yer Ötüken dağları imiş. Bu yerde yerleşip Çin halkı ile

5. anlaştım. (Çinliler) altını, gümüşü, ipeği ve ipekli kumaşları güçlük çıkarmaksızın öylece veriyorlar. Çin halkının sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözlerle ve yumuşak ipekli kumaşlarla aldatıp uzaktaki halkları böylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş. (Bu halklar) yaklaşıp yerleştikten sonra o zaman fesatlıklarını o zaman düşünürler imiş.

■ Orhun Yazıtları

“Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin.. İlk Türk tarihi.. Taşlar üzerine yazılmış tarih.. Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması.. Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri.. Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası.. Türk askerî dehasının, Türk askerlik sanatının esasları.. Türk gururunun ilâhî

yüksekliği.. Türk feragat ve faziletinin büyük örneği.. Türk içtimaî hayatının ulvî tablosu.. Türk edebiyatının ilk şaheseri.. Türk hitabet sanatının erişilmez şaheseri.. Hükümdarane eda ve ihtişamlı hitap tarzı.. Yalın ve keskin üslubun şaşırtıcı numunesi.. Türk milliyetçiliğinin temel kitabı.. Bir kavmi bir millet yapabilecek eser.. Asırlar içinden millî istikameti aydınlatan ışıık.. Türk dilinin mübarek kaynağı.. Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulade işlek örneği.. Türk yazı dilinin başlangıcını miladın ilk asırlarına çıkartan delil.. Türk ordusunun kuruluşunu en az 1250 sene öteye götüren vesika.. Türklüğün en büyük iftihar vesilesi olan eser.. İnsanlık aleminin sosyal muhteva bakımından en manalı mezar taşları.. Dünyanın bugün belki de en büyük meselesi olan Çin hakkında 1250 sene evvelki Türk ikazı..”.

■ Göktürkler (Köktürkler)

6. yüzyılın başlarından 7. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemde Göktürk (Köktürk) İmparatorluğu Mançurya’dan İran’a kadar uzanıyordu. Türk boyları güçlü hakanların buyruğunda birleşmiş, Batı Kağanlığı Doğu Kağanlığına tâbi olmuş, bir merkezden idare edilen Türkler Asya’nın hâkimi durumuna gelmişlerdi. Fakat daha sonra imparatorluğu teşkil eden kavimler arasındaki çekişme, Türk Beyleri arasındaki dayanışmanın bozulması. Çin’in entrikaları ve özellikle güçlü kağanların gelmeyişi İmparatorluğun çökmesine yol açtı. Devletin doğu kısmı Çin hâkimiyetine geçti. Çin daha sonra batı kısmına da yayılmaya başladı. Türk illeri işgal, Türk boyları esir edildi.

Fakat bu esaret uzun sürmedi, İlteriş Kağan dağılan milleti topladı; 680-682 yıllarında devleti Çin esaretinden kurtararak yeniden kurdu.

■ Bilge ve Kül Tigin Kardeşler

İlteriş Kağan öldüğü zaman oğulları Bilge ve Kül Tigin henüz 7 ve 8 yaşlarında idiler. Onun için İlteriş Kağan’ın yerine

kardeşi Kapgan Kağan geçti. Kapgan Kağan zamanında devlet eski haşmetine ulaştı.

Kapgan Kağan'ın ölümünden sonra Bilge Kağan Taht'a oturdu. Kardeşi Kl Tigin ve buyrukęu (vezir) ihtiyar Tonyukuk' un yardımı ile devleti daha da kuvvetlendirdi. Onun devrinde "Türk Birliği" tam olarak bir kere daha sağlandı. Birliğin sağlandığı her devirde görüldüğü gibi, Bilge Kağan zamanında da Türk Devleti eşsiz bir kudret haline geldi.

Kl Tigin 731'de, ağabeyi Bilge Kağan 734'de ldler. Kl Tigin öldükten bir yıl sonra, yani 732 yılında, Bilge Kağan kardeşi için bir ebedi taş yontturdu, başka deyişle bir anıt diktirdi. Bu taştaki yazılar, o eşsiz kitabe, Bilge Kağan tarafından kaleme alınmıştır. Bilge Kağan bu kitabede, kardeşinin yüceliğini, kahramanlığını, Türk milleti için unutulmaz hizmetlerini dile getirir. Kendi ölümünden sonra oğlu tarafından onun adına dikilen anıtta yine Bilge Kağan konuşmaktadır. Ebedi taşa, onun sağlığında söyledikleri, devleti nasıl kurdukları ve ycelttikleri, Türk milletine vasiyeti, nakşedilmiştir. Her iki taşta benzer ve birbirinin aynı olan cümleler vardır. Çünkü Bilge Kağan, unutulmaması gereken olayları ve kendisinden sonra tutulacak yolu ısrarla belirtmek istemişti.

■ Bilge Tonyukuk

Bilge Kağan ve Kül Tigin anıtlarından başka, Koo aydam bölgesinde Tonyukuk için dikilmiş bir ebedi taş daha vardır. Bu anıtı Bilge Tonyukuk, sağlığında, 725'ten sonra kendisi için diktirmiştir. Bilge Tonyukuk, İlteriş Kağan'ın isyanına katılan daha sonra Kapgan Kağan'a ve Bilge Kağan'a başkumandanlık, baş vezirlik, baş danışmanlık yapan bu büyük devlet adamı, kağanların ve kendisinin yaptıklarını anlatmaktadır

■ Orhun Yazıtları'nın Konumu (Yeri)

Orhun Yazıtları, bugünkü Moğolistan'da, Baykal Glnn güneyinde, Orhun nehri vadisinde, Koo aydam gl

yakınlarındadır. 48. enlem ve 107. boylam arasında kalan bölgededir.

Anıtların olduğu yerde yalnız dikilitaşlar değil, daha pek çok ve son derece değerli kalıntılar da bulunmuştur. Yüzlerce heykel, balbal, şehir harabeleri, taş yollar, su kanalları, koç ve kaplumbağa heykelleri, sunak taşları ile kutsal yer, eski bir Türk başkentidir.

Heykeller arasında Bilge Kağan'ın, eşinin, kardeşinin heykelleri de bulunmuştur. Yazık ki bunların bazı parçaları kaybolmuş, kalan kısımları da kırık dökük bir durumda ele geçmiştir.

■ Orhun Yazıtlarının Nasıl Bulundu

Orhun harfleriyle yazılı kitabelerden tarihçi Cüveyni "Talih-i Cihanküşa" isimli eserinde söz etmişti. Eski Çin kaynaklarında da Türklerin böyle anıtlar diktikleri yazılıydı. Fakat 18. ve 19. yüzyıllara kadar ilim dünyası bu anıtların nerede ve ne durumda olduklarını öğrenemedi.

1709 yılında Rusya ile İsveç arasında yapılan Poltava savaşında, İsveç subaylarından Strahlenberg Ruslara esir düştü ve Sibirya'ya sürüldü. 13 yıllık sürgün hayatında Kuzey Rusya'yı baştan başa dolaşan Strahlenberg, Yenisey'de eski Türklere ait bazı kitabeler buldu. Bunlar, Orhun kitabelerinden iki-yüz yıl önce yazılmıştı. Bu İsveçli subay ülkesine döndükten sonra anılarını yazdı ve Yenisey kitabelerinden söz etti. Bunun üzerine tarihçilerin Türklerden kalan eserlere ilgisi arttı.

■ Orhun Yazıtları'nın Ortaya Çıkışı

1889 yılında Rus tarihçi Yardintsev Orhun yazıtlarını buldu. Fakat yazılarını okuyamadı. 1890'da bir Fin heyeti, 1891'de de bir Rus heyeti abidelerin olduğu yere gittiler. Resimler çekip bunları ilim dünyasına sundular. Fakat yazılar hâlâ çözüleliyordu. Nihayet 1893'te Danimarkalı büyük ilim adamı Thomsen, Orhun yazısını çözmeğe muvaffak oldu. Önce yazılarda çok geçen Tengri (Tanrı), Türk ve Köl Tigin kelimelerini çözen

Thomsen, sonra bütün yazıları okudu ve Türk milletine, Türk tarihine yaptığı bu hizmetten dolayı milletimizin şükranlarını kazandı.

■ Orhun Alfabetesi

Göktürk (Köktürk) alfabesini Orhun anıtlarından öğrendik. Onun için Göktürk (Köktürk) alfabesi daha çok Orhun alfabesi olarak anılır. Göktürk (Köktürk) yazısı, Türk yazı dilinin ilk asırlarında ve özellikle 5. ve 9. yüzyıllar arasında yaygın olarak kullanıldı. Fakat Türkistan'da, bu yazı ile yazılmış, Milâttan çok öncesine ait bazı kaya yazıları da bulunmuştur. Orhun alfabesi 38 harflidir. Bunun 4'ü sesli, 4'ü sessiz harftir. Yazıda harfler birbirine birleştirilmez. Kelimeler de birbirinden üst üste konmuş iki nokta ile ayrılır. Yazı sağdan sola, istenirse, yukarıdan aşağıya yazılır. Orhun Abidelerinde satırlar yukarıdan aşağıya yazılmış ve sağdan sola doğru istif edilmiştir.

Orhun yazısı sağdan sola yazılır. Harfler birleştirilmez. Kelimeler ise birbirinden üst üste konmuş iki nokta ile ayrılır. Orhun alfabesi 4'ü sesli, 34'ü sessiz olmak üzere 38 harflidir. Yukarıdaki yazı Köl Tigin anıtının güney cephesindeki metninden alınmış ilk cümlelerdir. (Tengri teg tengride bolmış Türk Bilge Kağan... Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan..) diye başlıyor. "Tengri" kelimesi hem "Tanrı", hem "gök" anlamına geliyor.

■ Köl Tigin Anıtı

Bilge Kağan'ın kağan olmasında, kahraman kardeşi Köl Tigin birinci derecede rol oynamıştı. Bilge Kağan kardeşinin ölümüne çok üzülmüş, onun için bir türbe yaptırmış ve anıt diktirtmişti. Bu anıttaki yazılar Bilge Kağan'ın sözleridir. Bilge Kağan burada kardeşiyle birlikte yaptıkları savaşları, devleti nasıl güçlendirdiklerini, kardeşinin kazandığı zaferleri anlatıyor.

Bu anıt, Bilge Kağan'ın kardeşi, Göktürk (Köktürk) prensi ve askeri komutanı Köl Tigin adına dikilmiştir. Köl Tigin, kon

yılka yiti yirmike “koyun yılının on yedisinde” (27 Şubat 731) ölmüştür. Cenaze töreni 1 Kasım 731’de yapılmıştır. Türkçe yazıt ise 21 Ağustos 732’de dikilmiştir. Köl Tigin anıtı, kaplumbağa şeklinde oyulmuş bir kaideye oturtulmuş. Bulunduğu zaman bu kaidenin yanında devrilmiş durumdaydı. Sonradan yerine dikilmiştir. Rüzgâra dönük tarafında bazı satırlar silinmiş.

Anıtın yüksekliği 3,75 metredir. Kireçtaşından yapılmıştır ve dört cephelidir. Yukarısı aşağı kısmına göre daha dardır. Doğu ve batı cephelerinin genişliği aşağıda 132, yukarıda 122 santimdir. Güney ve kuzey cepheleri ise aşağıda 46, yukarıda 44 santimdir. Üst kısım kemer şeklinde bitmekte ve yukarıda beş kenarlı olmaktadır. Doğu cephesinin üzerinde kağanın işareti bulunuyor.

Köl Tigin anıtındaki satırların uzunluğu 235 santimdir. Cetvelden çıkmış gibi düzgün ve güzel harflerle yazılmıştır. Bu anıtın etrafında türbenin enkazı, heykel parçaları, iki tarafında heykeller ve balbal denilen işaretli, kabartmalı taşlar dizili 4,5 km. uzunluğunda bir yol bulunmuştur. Heykel parçaları arasında Köl Tigin’in başı ile karısının gövdesi ve yüzünün bir kısmı da bulunmuştur. Ne yazık ki bu heykeller çok parçalanmış, yüzlerini ve boylarını tam olarak gösteren örnekler bulunamamıştır.

■ Bilge Kağan Anıtı

Köl Tigin anıtının bir kilometre uzağında ve yerleşme şekli bakımından aynıdır. Yalnız birkaç santim daha uzundur.

Bilge Kağan anıtı ünlü Göktürk (Köktürk) hakanı Bilge Kağan adına dikilmiştir. Anıt, 11 yıl onuncu ay altı otuzka “köpek yılının onuncu ayının yirmi altısında” (25 Kasım 734) günü ölen ve 22 Haziran 735’te yuğ töreni yapılan Bilge Kağan adına dikilmiş ve onun kendi ağzından yazılmıştır. Burada yine devletin nasıl büyüdüğü anlatılmakta, ayrıca Köl Tigin’in ölümünden sonraki olaylar ilâve edilmektedir. Bunda ve Köl Tigin’in anıtında Bilge Kağan’ın konuşmasından başka, yeğeni Yolluğ Tigin’in kitabe kayıtları da yer alır.

Bilge Kağan'ın türbe ve heykel kalıntıları da bulunmuştur. Fakat hem anıt, hem heykeller daha çok tahrip edilmiş durumdadır.

■ Tonyukuk Anıtı

Tonyukuk anıtı iki dikilitaş halindedir. İkisi de dört cephelidir. Bulunduğu zaman taşlar devrilmemişti. Fakat yazılar daha silik durumdadır.

Tonyukuk, Bilge Kağan'ın babası İlteriş Kağan'ın , amcası Kapgan Kağan'ın ve Bilge Kağan'ın baş bilicisi, baş buyrukçusu yani baş veziri idi. Bu anıtı ihtiyarlık devrinde kendisi diktirmiştir ve oradaki yazılar da kendisine aittir.

Tonyukuk, kendisi için diktirdiği taşlarda Göktürk (Köktürk)lerin Çin esaretinden nasıl kurtulduğunu, kurtuluş savaşını nasıl yaptıklarını, kendisinin neler yaptığını anlatır. Tonyukuk anıtının birinci taşında 35, ikinci taşında 27 satır yazı vardır.

Kaynak: <http://www.orhunyazitlari.8k.com> adresinden alınmıştır). Taryhy makalalar